

ВІДОБРАЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ НА СТОРІНКАХ "ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВОГО ВІСНИКА" (КИЇВСЬКИЙ ПЕРІОД 1907 – 1919 рр.)

У статті аналізуються публіцистичні матеріали, опубліковані в ЛНВ, які впливали на формування національної свідомості українців та висвітлюються на їх основі специфічні умови розвитку української ідеї.

Ключові слова: ЛНВ, українська національна ідея, публіцистика, М.С.Грушевський, національна свідомість українців.

Враховуючи динаміку суспільно-політичних процесів, що спостерігалися в досліджуваній період, найбільш оперативною формою реагування на них була публіцистика. Тож за відповідними матеріалами періодичних видань можна найбільш послідовно простежити еволюцію української суспільно-політичної думки стосовно існуючих на той час проблем національного самовизначення, оскільки, як жодне інше джерело, періодика "по гарячих слідах" відображала зміну орієнтацій в українському русі.

Переходячи до історіографічних узагальнень наукового доробку щодо предмета дослідження варто зазначити, що початки історіографічного осмислення наукових знань, які стосуються такої багатопланової суспільно-політичної категорії, як національна ідея, належать до межі ХІХ – ХХ століття. Ідеться, передусім, про праці безпосередніх носіїв української національної ідеї – М.Грушевського, Д.Дорошенка, С.Єфремова, І.Франка, Л.Українки, які впродовж багатьох років були постійними авторами на сторінках "Літературно-наукового вісника" (далі – ЛНВ).

Стосовно їхніх праць, як і праць їх менш відомих сучасників, варто погодитись із оцінкою сучасної дослідниці Т.Горбань, що, по-перше, вони містять аналітичні характеристики суспільно-політичних процесів у тогочасній Російській імперії, зроблені в режимі реального часу, отже відтворюють процес формування і утвердження української національної ідеї у всіх її складових, включно з такими деталями, на які сучасні дослідники, можливо, й не звернули б уваги; по-друге, більш об'єктивно, порівнюючи з пізнішими оцінками, характеризують тогочасне українське суспільство на предмет рівня його національної свідомості, відповідно - й реальний потенціал реалізації ідеї національного самовизначення; по-третє, праці тогочасних авторів є одночасно як джерелом до вивчення історії української політичної думки того періоду (саме в такому значенні вони передусім використовуються) так і першими напрацюваннями в її історіографічних узагальненнях¹. На цю особливість, як специфіку історичного дослідження, звертають увагу також Я.Калакура, Ю.Левенець, Л.Нагорна, М.Панчук.

Поміж вченими початку ХХ ст. найбільший внесок у вивчення й теоретичне обґрунтування української ідеї, як складової процесу українського національного відродження зробив найвидатніший український історик М.Грушевський. Його місце в національно-культурному відродженні В.Герасимчук визначає тим, що вченим роз'яснено національне ім'я через історичне обґрунтування автохтонності походження українців, чим надано нації право на можливість самостійного існування; доведено необхідність поглиблення розвитку української нації через піднесення наукою національної свідомості і національної культури як важливих чинників духовно-культурного відродження².

Розуміючи виключну роль преси у формуванні національної свідомості і використовуючи легальні можливості для української періодики, які виникли після скасування обмежень на друковане українське слово, з 1907 року М.Грушевський переносить видання редактованого ним "Літературно-наукового вісника" зі Львова до Києва. Його статті на злободенні теми регу-

лярно з'являються майже в кожній книзі журналу, загалом з 1907 по 1919 рр. було опубліковано 86 публіцистичних праць М.Грушевського. На нашу думку, найбільш комплексно сформульовано М.Грушевським українську національну ідею у циклі статей "На українські теми", який включає 36 праць вченого. Еволюцію поглядів М.Грушевського, не дивлячись на їх малочисельність (12 статей), демонструють науково-публіцистичні праці присвячені оцінці національно-демократичної революції 1917 – 19 рр.

Значення його публіцистики в ЛНВ першим оцінив С.Єфремов в статті "На сторожі національної гідності" та розвинув свої погляди в "Історії українського письменства"³. На думку Єфремова, питання українського життя М.Грушевський завжди ставить з "національного штанд-тпункту," на підставі його широкого світогляду, який дає Грушевському його велика історична освіта та багатогранні знання. Сильний і оригінальний публіцист з справжнім темпераментом борця, з умінням тверезо оцінити події, Грушевський привертає увагу як визнаний керівник українського руху.

Характерним прикладом, що підтверджує це твердження С.Єфремова, є особисте ставлення до Грушевського Головного київського цензора Т.Флоринського, який методично переслідував "Літературно-науковий вісник", конфіскуючи його книжки, притягуючи до суду. Наприклад, вирвавши декілька думок із статті М.Грушевського "На українські теми. Гріхи наші" у ЛНВ, в якій автор критикує байдужість до рідної справи національної інтелігенції, Флоринський приходить до висновку, що українська автономія нікому не потрібна, крім частини українських націоналістів-фантазерів⁴.

М.Грушевський в статті "Грім та не з тучі", надрукованій в ЛНВ, подає аргументовану відповідь на виступи Т.Флоринського. Він доводить наукову і політичну неспроможність аргументів, які спрямовані на знищення українства, зазначаючи, що незважаючи на нечисленність і слабкість українських національних сил, за ними "стихийні, непереможні непобідимі потреби нашого народу - стримані, але невбиті. За нами сила вікових традицій, сила інстинкту національної самоохорони"⁵.

Аналіз матеріалів "Літературно-наукового вісника" дає можливість прослідкувати еволюцію поглядів Грушевського на історичні основи та перспективи українського національного відродження. Історичною основою, на якій базується розвиток української ідеї та етапи розвитку політичної думки України, є ідея федералізму. Вона поєднує минуле з сучасністю, об'єднуючи прагнення передових людей України. Але для реалізації цієї ідеї, на думку Грушевського, українство в Росії повинно було вийти за межі ідеї етнографічної народності, стати політичним і економічним фактором, узятися до організації української суспільності як нації, уже тоді, коли не хотіло спізнитися на довгі покоління⁶.

Грушевський особливо підкреслює неминучість політичного реформування Росії. Тому він наполягає на наданні українському руху сучасного політичного характеру, сприйнятті ним усіх висновків політичної теорії та практики. Сподіватися, що конституційне питання буде розв'язане без українців та принесе їм всі права, не можна. Учений застерігає, що з прийняттям буржуазної конституції "фактичними панамі ситуації" можуть стати буржуазні класи найбільш консолідованих, найбільш кристалізованих національно і підготованих до політичної діяльності народностей – великоруської, польської. Тому розмежування національних територій є першою умовою успішної конституційної діяльності. Він робить висновок: "Українці мусять стати нацією, коли не хочуть зостатися паріями серед народностей. Зістається багато такого, що мусить бути зроблене самими українцями, і не буде, не може бути зроблене ніким іншим за них"⁷.

З енергійною наполегливістю Грушевський підкреслює зв'язок між активністю суспільства та результатами його прагнень. Він зазначає необхідність бажання бути нацією, необхідність присвятити цьому всі сили, щоб перетворити потенційну енергію етнографічного існування в динаміку національного розвитку. "Етнографічне уособлення – пояснює свою думку М.С.Грушевський – це статистика, національне життя – продукт волі, динамічної енергії народу. Необхідно для цього бажати, необхідно працювати, необхідно дерзати"⁸. Цьому мистецтву "бажати і дерзати" і присвячена вся діяльність Грушевського як публіциста, і безперечно, вона великою мірою сприяла національному самоусвідомленню та визначенню пріоритетних завдань і шляхів національного розвитку серед українського суспільства.

Переходячи до конкретних завдань українського руху, Грушевський базує їх на основі

історичного світогляду, який сформувала його попередня діяльність. Серед найважливіших завдань, що стоять перед ним, виділяє першочергову необхідність: консолідації українського суспільства, формування у політичних лідерів почуття відповідальності перед своїм народом, спрямування енергії інтелігенції для культурного і політичного розвитку свого народу. І додає, що українці – великий народ, тому обов'язково необхідно репрезентувати його з гідністю⁹.

В статті "При кінці року" вчений оформлює свої думки в "азбуку національності." Вона полягає в необхідності закладання першооснови національного життя - досягти того, щоб кожний представник українського народу, незалежно від соціального статусу, цінував національну, народну українську форму і дорожив нею¹⁰.

Для реалізації цього завдання потрібен розвиток кожного елементу українського життя – науки, освіти, юристпруденції, знищення класифікації української мови як "мужицької", а російської та польської як панівних. В цьому процесі найважливіше усвідомити, що якщо український народ із своєї етнографічної основи не створить націю, то замість процесу еволюції він стане на шлях агонії та розрухи. Щодо способів такого національного перевтілення М.С.Грушевський підкреслює, що воно може зайняти достатньо тривалий час. Це зумовлено тим, що українське суспільство може розраховувати лише на свої особисті сили і ініціативу. Йому необхідно повчитись у закордонних українців: не очікуючи конституційних гарантій для українства, не втрачаючи енергії внаслідок заборон та репресій, із переконанням, що частина початого все-таки залишиться і що ця енергія принесе наслідки, незважаючи на перешкоди¹¹.

Запропонована М.С.Грушевським схема історії України не обмежувалася лише сферою історичної науки, але закономірно поширювалася на культуру, сприяючи своєрідній передислокації фундаментальних цінностей і уявлень українця про шляхи національного розвитку. Тому закономірно, що на основі "Історії України-Руси" М.Грушевський готує науково-популярну працю "Культурно-національний рух на Україні в XVI – XVII віці," яка була наслідком його публічних лекцій, прочитаних у Києві та надрукованих в 1909 році у ЛНВ.¹² Вчений показує розвиток культурного і національного руху в неподільній єдності як могутніх чинників національного відродження, еволюцію політичної думки в Україні, формування релігійної свідомості, історії суспільно-церковних відносин, національного самоусвідомлення української еліти, форм організації національних сил, створення культурних центрів України, міграції форм суспільної свідомості в духовній культурі. Дослідження М.С.Грушевського "Культурно-національний рух на Україні в XVI – XVII віці" – це перша спроба в Україні розгорнути аргументовану еволюцію формування цілісної системи духовної культури в складний, але плідний період національної історії і розкрити шляхи та методи формування суспільної свідомості внаслідок інтенсивної взаємодії різних форм духовного життя. Важливим, по суті, створюючим систему духовних цінностей ядром культурно-національного руху була національна ідея – ідея соціально-національного визволення України, здобуття нею незалежності¹³.

Оскільки висунута і обґрунтована М.С.Грушевським національна ідея поставила українську історичну науку в лідери виразників суспільної свідомості, неминучим був процес активної політизації науки, літератури та мистецтва. Важило багато й те, що політика в цей кризовий період української історії була провідною формою суспільної свідомості, тому логічним завершенням прагнень вченого-теоретика стала їх реалізація на практиці будівництва нової української демократичної держави. Необхідно погодитись з думкою Л.Винара, що статті Грушевського за 1917 – 1919 роки є першоджерельним матеріалом для дослідження українського державного відродження і деякі з них мали політично-програмовий характер і впливали на розвиток української національної свідомості¹⁴.

Найбільше, на нашу думку, відповідає цій характеристиці робота М.Грушевського "В сімдесяті роковини Кирило-Методіївської справи"¹⁵. Звертаючись до історичної спадщини М.С.Грушевський обстоює федеративну ідею кирило-мефодієвців, як постулат побудови і відродження української державності, що не суперечив політичній незалежності народу: "на перехресті тих ниток, що йдуть від великого народного повстання України 1647/8 року до цього нового її визволення тільки що пережитою нами революцією, стоїть... Кирило-Мефодієвське братство, котрому в сімдесятилітню річницю його хрестних днів... належить від нас вдячний спомин, і слово пошани перед великим подвигом мислі, від котрого веде свій

початок нова Україна"¹⁶. Тут схрещуються історичні концепції найвидатнішого історика України з політичними концепціями Грушевського 1917 – 1918 років, який добре розумів, що треба наглядно наголосити на безперервності українського державотворчого процесу, що, врешті, завершився новою державною формацією – Українською Народною Республікою¹⁷.

Новий етап діяльності Центральної Ради базувався на ідеологічних основах першого її періоду, проте він уже мав зовсім іншу політичну орієнтацію. Цю еволюцію поглядів показує праця М.Грушевського, яку він присвятив річниці проголошення самостійності й незалежності Української Народної Республіки IV Універсалом Центральної Ради – "Україна окремішня". "Українські партії, згуртовані в Центральній Раді, вважали потрібним скінчити гру з федералістичним терміном, яка йшла з різних сторін і під цим терміном укривала фактичне заперечення в теорії, чи фактичне нищення в дійсності всякого реального самоозначення українського народу, його державності і державного самопорядкування"¹⁸.

На думку вченого, федеративна ідея, втілена в життя, могла врятувати Тимчасовий уряд від катастрофи. Всі делегати З'їзду народів, скликаного з ініціативи Центральної Ради у вересні 1917 року, вважали, що федерація, враховуючи економічні і культурні зв'язки, які існували між народами й областями тодішньої Росії, дозволить еволюціонувати державі. На жаль, "тріумф федеральної ідеї" в російському громадянстві став зрозумілим пізніше, коли після більшовицького повстання держава перестала існувати. Характерною ознакою політичних поглядів українських діячів стає кінець "московської орієнтації". В даній статті М.Грушевський далі розвиває свої погляди на федерацію, але заперечує федерацію з колишньою Російською державою, підкреслюючи, що для України більш прийнятна світова федерація. "В цей період історичного розвитку мусимо самотужки перейти свій внутрішній процес, своїми силами і засобами привести свою республіку до ладу, поставити її на ноги твердо. До того часу Україна, очевидно, мусить бути окремішною державою, й не може пускатися на різні федералістичні експерименти"¹⁹.

Визначаючи стратегічні завдання українського національного руху, М.С.Грушевський наголошував, що "націоналізм для націоналізму не може бути нашою метою. Пробудження національного почуття для нас тільки дорога до ліпшого перестрою народного життя, на національних підставах, але в душі тих поступових і чоловіколюбних ідей, яким хочемо служити разом з усім поступовим світом, на нашій національній основі."²⁰ В сучасній Україні консолідуючою ідеєю в процесі формування нової якості української нації стає ідея України як вітчизни всіх громадян, котрі пов'язали свою долю з українською землею й причетні до творення на цій землі суспільства, відповідального за продовження глибокої історичної традиції і водночас за пов'язання цієї традиції зі стратегією світового розвитку.

Із вищенаведеного випливає, що лише національне єднання, лише формування власної незалежної національної держави на своїй етнічній території є абсолютно необхідною передумовою для співіснування України як рівної серед інших держав Європи, що дозволить повною мірою реалізувати сучасні завдання національного відродження.

¹ Горбань Т.Ю. Еволюція ідеї національного самовизначення в українській суспільно-політичній думці кінця XIX – першої чверті XX століть – К., 2010. – С. 51 – 52

² Герасимчук В.М. Грушевський як історіограф України // Записки НТШ. – 1922. – Т. 133. – С. 2.

³ Єфремов С. На страже національного достоїнства // Украинская жизнь. – 1916. – № 12. – С. 53.

⁴ Див. Т.Ф. Таки об "автономии" Украины // Киевлянин. – 1907. – № 159.

⁵ Грушевський М. Грім та не з тучі // ЛНВ. – 1907. – Т. 39. – С. 391

⁶ Грушевський М. Українство і питання дня в Росії // Літературно-науковий вісник (далі – ЛНВ). – 1905. – Т. 30. – С.5.

⁷ Там само. – С. 10

⁸ Грушевський М. На українські теми: ще про культуру і критику // ЛНВ. – 1908. – Т. 46. – Кн. 10. – С. 122.

⁹ Див: Грушевський М. На українські теми. Не пора // ЛНВ. – 1908. – Т. 43. – Кн. 7. – С. 139 – 140.

¹⁰ Грушевський М. На українські теми. При кінці року // ЛНВ. – 1907. – Т.37. – Кн. 1. – С. 151 – 152

- ¹¹ Грушевський М. Антракт // ЛНВ. – 1908. – Т. 41. – Кн. 1. – С. 120.
- ¹² Див: ЛНВ. – 1908. – ТТ. 41 – 43. – Кн.2. – С. 282 – 296; Кн. 3. – С. 491 – 506; Кн. 4. – С. 87 – 107; Кн. 6 – С. 438 – 458; Кн.7. – С. 208 – 229; Кн. 9. – С. 428 – 451.
- ¹³ Жулинський М. Михайло Грушевський: до проблеми створення концепції національної культури України // Зб. наук.праць. – Львів, 1994. – С.78.
- ¹⁴ Винар Л. Вступ до науки грушевськознавства // Український історик. – 1996. – № 1 – 4. С. 41
- ¹⁵ Грушевський М. В сімдесяті роковини Кирило-Методіївської справи // ЛНВ – 1917. – Т. 67. – Кн. 1. – С. 8 – 13; Передрук: Український історик. Ч. 1. – 1984. – 4
- ¹⁶ Там само. – С. 13
- ¹⁷ Див: Винар Л. Михайло Грушевський. Історик і будівничий нації.(статті і матеріали). – К., 1995. – С. 196.
- ¹⁸ Грушевський М. Україна окремішня // ЛНВ. – 1919. –Т. 73. – Кн. 1. – С. 10.
- ¹⁹ Там само. – С. 17
- ²⁰ Грушевський М. На українські теми: ще про культуру та критику // ЛНВ. – 1908. – Т.46. – Кн. 10. – С. 130.

В статье анализируются публицистические материалы, опубликованные в ЛНВ, которые влияли на формирование национального самосознания украинцев и освещаются на основе указанных материалов специфические условия развития национальной идеи.

Ключевые слова: ЛНВ, украинская национальная идея, публицистика, М.С.Грушевский, национальная сознательность украинцев.

Journalistic materials, published in LNV, which influenced on forming of national consciousness of Ukrainians and the specific conditions of the development of national idea on the basis of the these materials are analysed in the article.

Key words: LNV, Ukrainian national idea, social and political journalism, M.S.Hrushevskiy, national consciousness of Ukrainians.